

برهم‌کنش و روابط معنایی رمزگان‌های مشروعیت‌بخش در عناصر بصری سکه‌های ایلخانی با اتکا بر رویکردهای نشانه‌شناسی

فرزاد فیضی^۱

حبیب شهبازی شیران^۲

کریم حاجی‌زاده^۳

چکیده

کاربست رویکردهای نشانه‌شناسی در مطالعه مضامین سکه‌ها با توجه به ویژگی نوشتاری - تصویری عناصر بصری سکه، معانی مستترتر و ضمنی آن‌ها را نسبت به سایر متون هنری بهتر می‌تواند آشکار نماید. این پژوهش با اتکا بر رویکردهای نشانه‌شناسی (به‌ویژه مفاهیم پساساختارگرایی آن)، مضامین موجود در عناصر بصری سکه‌های ایلخانی را مطرح نظر قرار داده و در این راه از نظریه مشروعیت قدرت «دیوید بیتهم» نیز بهره جسته است. سؤال اصلی پژوهش این است که برهم‌کنش و روابط معنایی رمزگان‌های سکه‌های ایلخانی به چه صورت بوده و نظام‌های نشانه‌ای در آن‌ها چگونه متجلی شده است؟ بر همین اساس داده‌ها به‌صورت کتابخانه‌ای - آرشیوی جمع‌آوری و سپس مفاهیم موجود در آن‌ها به روش تحلیلی - تاریخی مورد مطالعه قرار گرفتند. طبق یافته‌ها کاربرد این روش پارادایم‌های گسترده‌تری را در مطالعه سکه درگیر می‌نماید و منجر به درک معناهای ضمنی در مضامین سکه‌ها می‌شود. بر این اساس معانی عناصر سکه‌های دوره

farzadfeyzi92@gmail.com

habibshahbazi35@gmail.com

k_hajizadeh@uma.ac.ir

۱. دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

۲. دانشیار دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران (نویسنده مسئول)

۳. دانشیار دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

هلاکوخان تا اواسط حکومت آباقاخان نشانگر تلاش خوانین برای کسب سطح اول مشروعیت و مفاهیم سکه‌های اواخر آباقاخان تا گیخاتو نشان از عدم موفقیت خوانین ایلخانی در پیشبرد اهداف توجیهی خود و چالش فقدان اعتقادات مشترک (سطح دوم مشروعیت)، با ضرب سکه‌هایی با مضامین مسیحی، یهودی (ستاره داوود) و حتی شیعی دارد. در دوران پس از غازان خان تا انقراض حکومت، هم‌نشینی رمزگان‌های اسلامی، اویغوری و ایرانی در مضامین سکه‌ها هم‌زمان با سطح سوم مشروعیت در بطن جامعه ایلخانی اتفاق می‌افتد. در این دوره مظاهر ارکان اصلی قدرت (اعم از سیاسی، مذهبی و اقتصادی) به‌گونه‌ای متناسب در مضامین سکه‌ها هم‌نشین شده و بازتابی از شبکه قدرت هستند. در این دوره معانی سکه‌ها از طریق بسط روابط بینامتنی با سایر حوزه‌ها به نوعی نشانگی تبدیل شده‌اند.

کلیدواژه‌ها: ایلخانی، سکه، نشانه‌شناسی، رمزگان، روابط معنایی، مشروعیت.

Interactions and Semantic Relations between Legitimizing Codes in the Visual Elements of the Ilkhanate Coins based on the Semantics Approaches

Farzad Feyzi¹

Habib Shahbazi Shiran²

Karim Hajizadeh³

Abstract

The application of semiotic approaches in the study of the themes of coins, considering the written-visual feature of the visual elements of coins, can reveal their hidden and implicit meanings than other artistic texts. Relying on semiotic approaches (especially its poststructuralist concepts), this study has considered the themes in the visual elements of the Ilkhanids coins and in this way has used the theory of legitimacy of power of David Bettham. The main question of the research is “what is the interaction and semantic relations of the codes of the Ilkhanid coins?”; and “how are the symbolic systems manifested in them?” The data was collected using library resources and implementing an analytical-historical approach. The results reveal that using this method involves broader paradigms and leads to a better understanding of connotations in coin themes. The meanings of visual elements in coins of Hulagu Khan reign until the middle of Abaqa Khan rule indicate the Khans' efforts to gain the first level of legitimacy and the elements in coins near the end of Abaqa Khan rule to Gaykhatu Khan indicate the Khans' failure to promote their justification goals and lack of common beliefs (the second level of legitimacy) by minting coins with Christian, Jewish (Star of David) and even Shiite themes. After Ghazan Khan until the extinction of the Ilkhanate dynasty, the coexistence of Islamic, Uyghur and Iranian codes in the coin themes occurs simultaneously with the third level of legitimacy in the society. In this period, the symbols of the main pillars of power (political, religious and economic) coexist harmonically in the coin themes and are a reflection of the power network. In this period, the meanings of coins had become a kind of semiosis through the expansion of intertextual connections with other areas.

Keywords: Ilkhanate, Coin, Semantics, Code, Semantic Relations, Legitimacy.

---

1. PhD student in Archeology, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran

farzadfeyzi92@gmail.com

2. Associate Professor Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran (Corresponding Author)

habibshahbazi35@gmail.com

3. Associate Professor Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran

k_hajizadeh@uma.ac.ir

مقدمه

بسیاری از مفاهیم و معناهای سیاسی، اقتصادی و مذهبی موجود در آثار تاریخی در فرایند ارتباط مخاطبان با آن آثار شکل گرفته، تأثیر خود را نهاده و در بسیاری از موارد پنهان مانده است. پس چه‌بسا مفسر با استفاده از افق دید گسترده به لایه‌های مستترتری از مؤلف آثار دست یابد و مفاهیمی را درک کند که حاصل ارتباط مخاطبان با آثار بوده و در سایر آثار مادی و مکتوب به نحوی ضمنی بازتاب داشته است. در برهم‌کنش معانی، هر سه مقوله متن (اثر)، مؤلف (سازنده) و مفسر (کاربر) مورد عطف و توجه قرار می‌گیرد (چندلر، ۱۳۹۷: ۲۵۷). به‌طور کلی سکه‌ها علاوه بر کاربرد اقتصادی گاه دارای کارکردهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی هستند که بخشی از این کارکردها لزوماً برگرفته از عناصر فرمی آن‌ها نیست، بلکه در پی تأثیر متقابل نیروها و در پیچ‌وتاب تحولات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی به دست می‌آید. به بیانی دیگر اگر معنای هر متنی (در اینجا نقوش و کتیبه‌های سکه‌ها) را بر پایه دو کرانه معنایی دلالت^۱ و تداعی^۲ بیانگریم، کارکردهای اولیه و اقتصادی آن، دلالت سکه و از سوی دیگر کارکردهای دیگری که پیامد پیامدهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی جامعه است، تداعی‌های جمعی آن انگاشته می‌شود. به این ترتیب سکه‌ها نیز نوعی متن زبانی است که توسط کاربران آن مورد خوانش و تفسیر قرار می‌گیرد (ساسانی، ۱۳۸۹: ۶۸ - ۷۰). نشانه‌شناسی^۳ به دو مکتب اصلی فکری «ساختارگرایی»^۴ و «پساساختارگرایی»^۵ تقسیم می‌شود. نشانه‌شناسان ساختارگرا (سوسور^۶، یاکوبسن^۷، اشتراوس^۸) که بیشتر در حوزه زبان‌شناسی تخصص دارند و نشانه‌شناسان پساساختارگرا (اکو^۹، بارت^{۱۰}، دریدا^{۱۱}) رابطه دال و مدلول را غیرمستقیم می‌دانند و به دنبال کشف مدلول‌های ضمنی و مستتر در مسائل

1. Signification
2. Association
3. Semiology
4. Structuralism
5. Post-structuralism
6. Ferdinand de Saussure
7. Roman Jakobson
8. Leo Strauss
9. Umberto Eco
10. Roland Barthes
11. Jacques Derrida

اجتماعی، منطقی و زیبایی‌شناختی هستند (سجودی، ۱۳۹۸: ۱۲ - ۳۹؛ چندلر، ۱۳۹۷: ۲۵ - ۲۹؛ Eco, 1979: 7). با این‌که پژوهش‌های پایه‌ای در مورد نشانه‌شناسی به صورت عام نسبتاً زیاد است؛ با این‌حال محققان از کاربرست این روش بر روی بسیاری از مصادیق هنری به صورت تک‌نگاری^۱ و جداگانه غفلت ورزیده‌اند. از همین رو در پژوهش زیر نگارندگان تلاش می‌کنند با بهره‌گیری از مطالعات نشانه‌شناسی و به‌ویژه مکتب پساساختارگرایی و رویکرد لایه‌ای آن، برهم‌کنش، روابط معنایی و فرایند معناپردازی را در سکه‌های ضرب‌شده دوره ایلخانی مشخص کنند تا از این طریق به تحولات و لایه‌های مختلف معنایی موجود در مضامین سکه‌های این دوره دست یابند. سکه‌های نسبتاً زیاد و با نقوش متنوع از این دوره برجای مانده که چندان مورد دقت نظر قرار نگرفته‌اند. این پژوهش از نظر روش کیفی و از بعد ماهیت بنیادی - نظری هست که با استفاده از روش تحلیلی - تاریخی و به کارگیری روش تفسیری نشانه‌شناسی پساساختارگرایی، سعی در بازنمایی^۲ معانی مستتر در سکه‌های عهد ایلخانی در قالب «متن»^۳، «رمزگان‌ها»^۴ و روابط «هم‌نشینی»^۵ و «جانشینی»^۶ دارد.

هدف اصلی پژوهش بررسی نحوه برهم‌کنش و روابط معنایی کتیبه‌های سکه‌های ایلخانی در قالب لایه‌ها و رمزگان‌های متنی، هم‌زمان با تغییرات بافتاری (یافت زمانی، فرهنگی - اجتماعی و روابط بینامتنی) می‌باشد. سؤال اصلی پژوهش این است که برهم‌کنش و روابط معنایی رمزگان‌های متنی در سکه‌های ایلخانی به چه صورت بوده و نظام‌های نشانه‌ای در آرایه‌های مختلف سکه‌ها چگونه متجلی شده است؟ با این‌که پژوهش‌های نسبتاً زیادی در قالب کتاب و مقاله سکه‌های دوره ایلخانی را بررسی نموده‌اند، اما هیچ‌یک از دریچه علم نشانه‌شناسی و از زاویه رویکردهای تازه معناشناسی^۷ به دلالات معنایی این آثار نپرداخته است. به اعتقاد نویسندگان کاربرد دانش نشانه‌شناسی در سکه‌شناسی با توجه به نوشتاری و تصویری بودن عناصر بصری سکه‌ها به صورت توأمان،

1. Monographie
2. Representation
3. Text
4. Codes
5. Syntagmatic
6. Paradigmatic
7. Semantics

می‌تواند در دست‌یابی به لایه‌های درونی و معانی ضمنی سکه‌ها بسیار مفید باشد و دلالت‌های پنهان آن را آشکار سازد. همچنین پژوهش حاضر از نظریه «ابعاد مختلف مشروعیت» دیوید بیتهم در جهت تحلیل بهتر مضامین روی سکه بهره خواهد جست. امید است این پژوهش راه را بر تحقیقات بیشتر در این حوزه بگشاید.

مطالعات پیرامون سکه‌های ایلخانی به نسبت سایر وجوه هنری این دوره آشکارا با کاستی روبه‌رو است. تابه‌حال پژوهشی که با اتکا بر روش‌های نشانه‌شناسانه و رویکردهای معناشناسی به سکه‌های ایلخانی بپردازد، صورت نگرفته است. البته این خلأ در مورد سکه‌های اکثر دوران اسلامی نیز احساس می‌شود. در زمینه سکه‌های دوران ایلخانان مغول کتاب‌ها و مقالاتی چند به رشته تحریر درآمده که می‌توان به‌عنوان پیش‌زمینه پژوهش حاضر از آن‌ها یاد کرد؛ نویسنده کتاب *سکه‌های ایران؛ دوره ایلخانان مغول*، به‌صورت کلی سکه‌هایی که توسط فرمانروایان مغول از اوایل سده ۷ تا اواسط قرن ۸ ه.ق در ایران ضرب شده را معرفی کرده است (علاءالدینی، ۱۳۹۷). ترابی طباطبایی نیز در دو مقاله سکه‌های اسلامی دوره ایلخانی را معرفی کرده (ترابی طباطبایی، ۱۳۴۷) و به نحوه کاربرد رسم‌الخط اویغوری در سکه‌های مزبور پرداخته است (ترابی طباطبایی، ۱۳۵۱). محبوبه شرفی در مقاله خود مهم‌ترین رکن نظام ضرب سکه و مبادلات پولی در عصر ایلخانی را سکه‌های فلزی اعم از طلا، نقره و مس معرفی می‌کند که در دوره‌ای کوتاه اسکناس (چاو) نیز به یاری آن آمده است (شرفی، ۱۳۹۵). سرافرازی در مقاله‌ای سکه‌های دوره ایلخانی را نشان‌دهنده تحولات سیاسی، اجتماعی و مذهبی می‌داند که با بررسی آن‌ها می‌توان به برخی از تحولات پی برد (سرافرازی، ۱۳۸۹). تونجای در کتاب خود با عنوان *سکه‌های مغول و ایلخانی*، سکه‌های محفوظ در مجموعه «یابی کردی» استانبول را مطالعه و معرفی کرده است (Tuncay, 1992). خسروی در پایان‌نامه خود تصاویر و نوشتارهای روی سکه‌های ایلخانی گنجینه ملک تهران را از دیدگاه بصری مطالعه کرده و به این نتیجه رسیده نوشتارها علاوه بر تأثیر از شعایر دینی دارای کارکرد تزئینی نیز هستند (خسروی، ۱۳۸۷).

پژوهش حاضر به لحاظ هدف بنیادی - نظری است. در همین راستا داده‌های پژوهش با روش کتابخانه‌ای و آرشیوی از مجموعه‌ها و اسناد مختلف جمع‌آوری شدند و سپس مفاهیم

موجود بر آن‌ها به روش تحلیلی - تاریخی و با توجه به رویکردهای نشانه‌شناسی از جمله رمزگان و روابط بینامتنی همنشینی و جانشینی، مورد تحلیل قرار گرفتند.

مبانی نظری

۱. نشانه‌شناسی

نشانه‌شناسی نوعی دانش در جهت درک و دریافت پدیده‌های جهان است که از طریق خوانش و قرائت نشانه‌های موجود در هر پدیده حاصل می‌شود (ضیمران، ۱۳۸۲: ۷). از نظر ساختارگراها و در رأس ایشان سوسور در الگوی دووجهی خود (دال و مدلول) ارزش هر نشانه با حضور هم‌زمان نشانه‌های دیگر معنا می‌یابد (سوسور، ۱۳۸۲: ۴۷). پیرس الگوی خود از نشانه را برخلاف مدل سوسور به سه بخش «شمایل»^۱، «نمایه»^۲ و «نماد»^۳ تقسیم کرده است (سجودی، ۱۳۹۸: ۳۰). نظریات نشانه‌شناسی اکو بیش‌تر با محوریت فرهنگ در راستای تحلیل نشانه‌های فرهنگی، هنری، ادبی و اجتماعی بوده است (اکو، ۱۳۹۹: ۷ - ۹). به نظر وی منتقل‌کنندگان پیام به این دلیل که از لحاظ طبقه اجتماعی، تحصیلات یا ایدئولوژی سیاسی، جهان‌بینی و ... با مخاطبان خود تفاوت دارند، پیام نزد این دو گروه دارای معنای یکسانی نبوده و هر یک پیام را از دید خود تفسیر می‌کنند (آسابرگر، ۱۳۸۹: ۴۹). به‌صورت کلی در تعریف‌های ارائه‌شده، رویکردهای پیرس، امبرتو اکو، چارلز موریس^۴ و رولان بارت به نشانه به اصول هرمنوتیک مدرن و اهمیت تأویل در رویارویی با آثار هنری نزدیک‌تر است. نشانه‌شناسان پسا‌ساختارگرا و هرمنوتیست‌های تفسیرگرا در فهم اثر هنری مخاطب محور هستند و نقش مفسر یا بیننده اثر را در شکل‌گیری معنای اثر پررنگ‌تر از خود مؤلف می‌دانند. (احمدی، ۱۳۷۷: ۱۹). البته در هر صورت در فرایند نشانگی نقش تفسیرگر مورد توجه قرار می‌گیرد. پل تیبو معتقد است که تفسیرگر حتی در الگوی دووجهی سوسور آشکارا حضوری ضمنی دارد (Thibault, 1997: 184).

---

1. Icon
2. Index
3. Symbol
4. Charles William morris

۲. رمزگان

رمزگان‌ها مجموعه قواعدی‌اند که بر اساس آن، عناصری انتخاب می‌شوند که با دیگر عناصر ترکیب شده و عناصری جدید می‌سازند (لارسن و یوهانسن، ۱۳۸۸: ۷۳)؛ بنابراین رمزگان به قوانینی اشاره دارد که عناصر یک نظام را به عناصر یک یا چند نظام دیگر پیوند می‌دهد و هر دو طرف حاضر در مبادله پیام، واقعاً یا فرضاً، کاملاً یا بعضاً و مشترکاً، از این قوانین بهره می‌برند (سیبیاک، ۱۳۹۱: ۶۸). نظام رمزگانی نیز نظامی فراگیر و اجتماعی از قراردادهای هر حوزه نشانه‌ای است که می‌تواند با نقش محتوای خویش در تفسیر متون، به کشف لایه‌های مختلف معنایی متن کمک کند (سجودی، ۱۳۹۸: ۱۹۵)

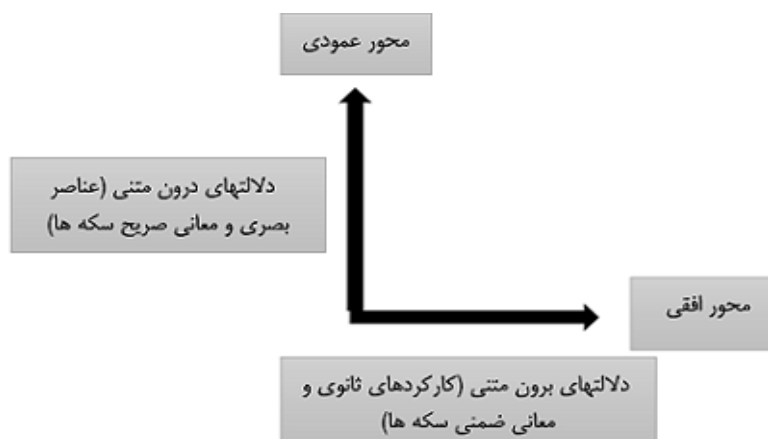
در تحلیل نقوش سکه‌ها، نظام‌های رمزگان، متغیرهایی هستند که به لحاظ ارتباط محتوایی و تأثیر آن در روشن ساختن تمامی جنبه‌های معنایی آثار، بهره‌برداری می‌شوند. از این رو می‌توان رمزگان‌های اجتماعی از قبیل نشانه‌های مذهبی، سیاسی، اقتصادی و ... را با زیررمزگان‌های مختلف، مهم‌ترین نیروهای تأثیرگذار در شکل‌گیری عناصر بصری سکه‌ها مورد نظر قرار داد.

۳. روابط هم‌نشینی و جانشینی

در چهارچوب نشانه‌شناسی لایه‌ای^۱، متن از لایه‌های متعددی تشکیل شده‌است و معنا نیز حاصل برهم‌کنش میان لایه‌های متنی، رمزگان‌ها و ... است (سجودی، ۱۳۹۸: ۱۵۸). در نشانه‌شناسی لایه‌ای از دو طریق می‌توان به خوانش متن و کشف لایه‌های معنایی راه یافت؛ نخست روابط درون‌متنی^۲ که روشی برای تفسیر متن با توجه به نشانگان‌ها و رمزگان‌های موجود در خود متن است (صفوی، ۱۳۹۷: ۶۱) و دوم روابط بینامتنی که در آن به نحوه انعکاس و تأثیر بافت (عوامل مختلف تأثیرگذار در نقوش سکه‌ها) در یکدیگر توجه می‌شود (گراهام، ۱۳۸۵: ۲۲) ترکیب و ترتیب عناصر سازنده یک متن نیز عبارت‌اند از روابط «همنشینی»^۳ و روابط «جانشینی»^۴. روابط همنشینی چگونگی قرار گرفتن عناصر کنار هم و روابط جانشینی چگونگی جایگزینی عناصر به‌جای هم است. (چندلر، ۱۳۹۷: ۱۲۷). (نمودار ۱).

1. Layered Semiology
2. Innertextual
3. Syntagmatic
4. Paradigmatic

نمودار ۱: ابعاد دلالتی مختلف سکه‌های ایلخانی (نگارندگان، ۱۳۹۹)

سکه‌های دوره ایلخانی

نظام پولی ایلخانان تا حدود زیادی متأثر از دوره‌های گذشته، از جنس طلا، نقره و مس و به صورت چندفلزی بوده است (ترابی طباطبائی، ۱۳۴۷: ۱۸ - ۱۹؛ سرفراز و آوزرمانی، ۱۳۸۸: ۲۱۵ - ۲۱۷). تعداد سکه‌های طلا نسبت به سکه‌های دیگر کمتر بوده و بیش‌تر در فعالیت‌های کلان اقتصادی خارجی و داخلی کاربرد داشته است (فضل‌الله همدانی، ۱۳۶۲: ۱۰۵۶). سکه‌های نقره متداول‌ترین سکه‌ها از نظر کاربرد اقتصادی بوده و در تمامی قلمرو ایلخانان نقش اصلی را در معاملات داشته است (بارتولد، ۱۳۷۶: ۱۹۳). سکه‌های مسی در معاملات روزمره و در بین اقشار عادی مردم رایج بوده است (شرفی، ۱۳۹۵: ۱۲۳). سکه‌های دوره ایلخانی از لحاظ عناصر بصری و تزئینات بسیار متنوع هستند. این تزئینات شامل آیات قرآنی و مفاهیم اسلامی (علاءالدینی، ۱۳۹۵: ۲۵) نوشته‌های اویغوری (شمسی و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۱۴) تصاویر حیوانات و نقوش گیاهی و هندسی می‌شود (ترابی طباطبائی، ۱۳۵۱: ۴۷ - ۵۰؛ شرفی، ۱۳۹۵: ۱۲۴).

در بررسی سکه‌های این دوره معمولاً تحت تأثیر جریان‌ات سیاسی و نظامی، نقوش نیز در چندین بخش مطالعه می‌شود؛ ظهور مضامین اسلامی بر سکه‌های ایلخانان بودایی و شمسی تبار اولیه مدلول بی‌تمدنی و تسلیم فرهنگ قوم غالب در برابر قوم مغلوب در نظر

گرفته‌شده (سرفراز و آورزمانی، ۱۳۸۸: ۲۱۶) و یا عده‌ای دیگر تساهل مذهبی مغولان را علت این مسئله دانسته‌اند (اشپولر، ۱۳۹۷: ۲۰۳). ظهور مضامین مغولی را مربوط به زمان تسلط و تثبیت حکومت ایشان و استفاده از مضامین با حروف فارسی را مربوط به اواخر این دوره در نظر گرفته‌اند (سرفراز و آورزمانی، ۱۳۸۸: ۲۱۶ - ۲۱۷). پژوهش حاضر با پذیرش کلیت تقسیم‌بندی‌های فوق و با بهره‌گیری از روش‌های تفسیری نشانه‌شناسی به دنبال لایه‌های جدیدی از معانی در مضامین سکه‌های این دوره است. معانی که نشان خواهند داد در مطالعه مضامین سکه‌های ایلخانان پارادایم‌های گسترده‌تری درگیر می‌شوند. در جدول ۱ جزئیات کتیبه‌ها و نقوش به‌کاررفته در سکه‌های مورد مطالعه مشاهده می‌گردد.

جدول ۱: جزئیات مضامین به‌کاررفته در سکه‌های ایلخانان (نگارندگان، ۱۳۹۹)

مضامین پشت سکه	مضامین روی سکه	خوانین ایلخانی
<p>مضامین پشت سکه</p> <p>متن: قآن الاعظم، هلاکو، ایلخان المعظم قآن الاعظم منگکا قآن، هلاکوخان حاشیه: آیه ۲۶ سوره آل عمران محل ضرب</p>	<p>مضامین روی سکه</p> <p>متن: لا اله الا الله وحده لا شریک له، محمد رسول الله - الملك لله، لا اله الا الله، محمد رسول الله صلى الله عليه و سلم - نقش ستاره حاشیه: - قل اللهم مالک الملک توتی ... (آیه ۲۶ سوره آل عمران) - محل ضرب</p>	<p>خوانین ایلخانی</p> <p>هلاکوخان (۶۶۳ - ۶۵۷ ه.ق.)</p> <p>(http://ilkkansaltaycoins.com)</p>
<p>مضامین پشت سکه</p> <p>متن: قآن، قآن الاعظم، پادشاه عالم، ایلخان الاعظم آباقا خلد - نوشته به خط اویغوری (Ariba) حاشیه: محل ضرب</p>	<p>مضامین روی سکه</p> <p>متن: لا اله الا الله محمد رسول الله و سلم / لا اله الا الله محمد رسول الله حاشیه: آیه ۲۶ سوره آل عمران / - هو الذی ارسل رسوله بالهدی و دین الحق لیظهره علی الدین کله و لو کره المشرکون / - بسم الاب و الابن و روح القدس / - علامت صلیب / - یک قلاده یوزپلنگ - محل ضرب</p>	<p>خوانین ایلخانی</p> <p>آباقاخان (۶۸۰ - ۶۶۳ ه.ق.)</p> <p>(موزه ملک، شماره ۵۷۷.۰۰۶.۰۰۰.۰۵)</p>

مضامین پشت سکه	مضامین روی سکه	خوانین ایلخانی
متن: نوشته به خط اویغوری (Amatun) - تصویر سه ستاره شش‌پر	متن: لا اله الا الله، محمد رسول الله - محل ضرب	احمد تکودار (۶۸۳ - ۶۸۰ ه.ق.) (موزه ملک، شماره ۵۰۰۰۰۶۰۰۶۲۲)
- نوشته به خط اویغوری (Argunun) - قآن العظم، قآن ارغون / - بسم الاب و الابن و روح القدس الله واحد / - علامت صلیب - تصویر پرند شکاری و خورشید در حال طلوع	متن: لا اله الا الله، محمد رسول الله - لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله (۱ مورد) قآن، المنه لله - محل ضرب	ارغون (۶۹۰ - ۶۸۳ ه.ق.) (موزه ملک، شماره ۵۰۰۰۰۶۰۰۵۹۰)
- نوشته به خط اویغوری (Arinjin) Turiji نام مغولی گیخاتو / - تصویر پرند شکاری و خورشید در حال طلوع	متن: لا اله الا الله، محمد رسول الله - محل ضرب	گیخاتو (۶۹۴ - ۶۹۰ ه.ق.) (http://www.coinarchives.com)
متن: پادشاه زاده غازان العادل / - پادشاه اسلام / شهنشاہ اعظم - تصویر پرند شکاری و خورشید در حال طلوع / - تصویر شیر در حال حرکت - نوشته به خط اویغوری «تاگرین گوجوندور» / - نوشته به خط چینی «سلطان» حاشیه: سال ضرب	متن: لا اله الا الله، محمد رسول الله (و سلم) - لا اله الا الله، محمد رسول الله، صلی الله علیه - نقش محراب - عبارت «ضرب بازار» - تمغا به شکل دایره - حاشیه: محل ضرب و سال ضرب	غازان (۷۰۳ - ۶۹۴ ه.ق.) (موزه ملک، شماره ۲۰۰۰۰۶۰۰۲۰۹)

مضامین پشت سکه	مضامین روی سکه	خوانین ایلخانی
<p>متن: السلطان الاعظم، غیاث الدین دنیا و الدین، محمد خدابنده خلدالله ملکه</p> <p>حاشیه: - سوره نور آیه ۵۵ و سوره حجرات آیه ۲۹</p> <p>- به خط اویغوری (اولجایتو سلطان)</p> <p>سال ضرب و محل ضرب</p> <p>- ظهور حروف فارسی</p> <p>- عبارت «ضرب البازار الاردو»</p>	<p>متن: الله، محمد رسول الله، الله لا اله الا، محمد رسول الله</p> <p>- ابوبکر الصديق و عمر الفاروق و عثمان ذوالنورین و علی ابوالسبتین، علیهم السلم اجمعین</p> <p>- نقش ستاره</p> <p>- نقوش هندسی</p> <p>حاشیه: ابوبکر، عمر، عثمان، علی، و سلم</p> <p>- اللهم صل علی محمد و علی و الحسن و الحسین و علی و جعفر و موسی و علی و محمد و الحسن و محمد (اواخر سلطنت)</p> <p>- لا اله الا الله، محمد رسول الله، علی ولی الله (اواخر سلطنت)</p> <p>- علی ولی الله امیرالمومنین / - المهدي</p>	<p>اولجایتو (۷۱۶ - ۷۰۳ ه.ق)</p> <p>(http://ilkkansaltaycoins.com)</p>
<p>متن: - السلطان الاعظم ایلخان المعظم ابوسعید خلد الله ملک</p> <p>- ضرب فی دوله المولی، السلطان الاعظم ابوسعید، خلدالله ملکه</p> <p>نوشته به خط اویغوری «بو سعیدا»</p> <p>- قاب‌بندی‌های هندسی</p> <p>- نقش شیر و خورشید</p> <p>حاشیه: سال و محل ضرب</p>	<p>متن: - الله، لا اله الا الله، محمد رسول الله، و سلم / - ابوبکر، عمر، عثمان، علی</p> <p>حاشیه: - تبارک الذب بیده الملك و هو علی کل شی</p> <p>قدیر (سوره ملک آیه ۱) / - فسیکفیکهم الله و هو السميع العلی / - ابوبکر، عمر، عثمان، علی / -</p>	<p>ابوسعید (۷۳۶ - ۷۱۶ ه.ق)</p> <p>(http://ilkkansaltaycoins.com)</p>

بررسی و تحلیل

به عقیده سوسور نشانه‌ها به‌تنهایی معنا دار نیستند و فقط وقتی در ارتباط با یکدیگرند تفسیرپذیر می‌باشند. یاکوبسن نیز باور داشت تولید و تفسیر متون به وجود رمزگان یا قراردادهای ارتباطی بستگی دارد (چندلر، ۱۳۹۷: ۲۲۱). در معنای ضمنی و موضوع ثانوی هدف ورود به دنیای رمزگان اثر است، چرا که ما همواره اشکال را با مفاهیم قراردادی همبسته می‌دانیم. در حقیقت هنگامی که در مورد مسئله موضوعی در مقابل فرم صحبت می‌کنیم، اساساً به دنبال معنای ثانویه و مفاهیم مستتر در تصاویر، تمثیل‌ها و ... هستیم (عبدی، ۱۳۹۰: ۴۵). طبق نظر نشانه‌شناسان پس‌اساختارگرا از جمله بارت در «دلالت مستقیم» معناهای ملفوظ و آشکار مدنظر هستند و در «دلالت ضمنی» معناهای اجتماعی - فرهنگی نشانه‌ها مطمح نظر قرار می‌گیرند (چندلر، ۱۳۹۷: ۲۱۰). در پژوهش حاضر به‌صورت کلی «دلالت مستقیم»^۱ مربوط به معناهای فرمی و عملکردی می‌شود و «دلالت ضمنی»^۲، لایه‌های معنایی را در نظر دارد که در پژوهش زیر بدان پرداخته شده است. با مطالعه کتیبه‌ها و نقوش سکه‌های ایلخانی می‌توان گفت آن‌ها را از نظر مضمون و معانی ثانوی و ضمنی و یا به بیان نشانه‌شناسی به چند دسته از رمزگان‌ها و لایه‌های معانی قابل تقسیم هستند که در پژوهش حاضر در سه دوره زمانی بررسی خواهند شد.

دوره اول: هلاکوخان تا اواسط حکومت آباقاخان (سطح اول مشروعیت)

با بررسی مضامین حک شده در سکه‌های ایلخانان مشخص می‌شود بخش زیادی از آن‌ها مربوط به مفاهیم اسلامی هستند که در کنار سایر مضامین و عناصر حضور دارند. این مفاهیم در سه دسته و دوره قابل بررسی هستند؛ دوره اول: سکه‌های ابتدایی ایلخانان از زمان هلاکوخان (۶۶۳ - ۶۵۴ ه.ق) تا اواسط سلطنت آباقاخان (۶۸۰ - ۶۶۳ ه.ق) را در برمی‌گیرد. این دوره سقوط بغداد و قلعه‌های اسماعیلیه (فضل‌الله همدانی، ۱۳۶۲، ۲: ۶۸۷ - ۶۸۹)، شکست مغولان در عین جالوت (همان، ۱۳۶۲، ۳: ۶۵) و انتخاب آذربایجان به‌عنوان پایتخت را شامل می‌شود (فخرناکتی، ۱۳۴۸: ۴۱۹). در این دوره بارزترین مضامین

1. Denotation
2. Connotation

به‌کاررفته در سکه‌ها عبارات «لا اله الا الله، وحده لا شریک له، محمد رسول الله» و متن آیه ۲۶ سوره آل عمران شامل «قل اللهم مالک الملک توتی الملک من تشا و تنزع الملک ممن تشا و تعز من تشا و تذل من تشا بیدک الخیر انک علی کل شی قدیر» هستند. در دوره اول هیچ نوشته اویغوری و غیراسلامی در سکه‌ها مشاهده نمی‌شود. در واقع هدف از کاربست این مضامین کسب مشروعیت برای ایلخانان در سرزمین ایران بوده است. اگر گسترده‌ترین هویت اجتماعی جمعی را که از آن با نام‌های هویت ملی یا سیاسی (جنکینز، ۱۳۹۴: ۴۶-۵۰) یاد می‌شود در نظر بگیریم، «سرزمین»، «حکومت» و «ملت» ارکان تشکیل‌دهنده آن خواهند بود (عالم، ۱۳۹۸: ۱۳۶-۱۴۸). برای تشکیل دولت و کسب مشروعیت ملی و جهانی ایجاد توازن میان ارکان ذکر شده امری ضروری است تا بدان وسیله قدرت به اقتدار (قدرت مشروع) تبدیل شود. ایلخانان مغول برای کسب این مشروعیت در عرصه‌های مختلف از جمله سکه‌ها که به نوعی نقش رسانه‌ای دارند، تغییرات گسترده‌ای ایجاد کردند. معمولاً ابعاد مختلف مشروعیت قدرت چندین مرحله در نظر گرفته می‌شود. دیوید بیتهم با نظر داشتن تقسیم‌های فوق، به‌ویژه تقسیم‌بندی ماکس وبر از قدرت، سه بعد و مرحله برای مشروعیت قدرت قائل می‌شود که در اکثر جوامع و حکومت‌ها ظهور کرده است؛ ۱. سازگاری و انطباق با قواعد مستقر. ۲. توجیه قواعد از طریق مراجعه به باورهای مشترک فرادست و فرودست. ۳. بروز شواهد و مدارک از رضایت تابعان (بیتهم، ۱۳۹۰: ۳۱-۳۵). با تفسیر آیات به‌کاررفته در روی سکه‌های هلاکوخان و آباخان مینی بر این که حکومت ایشان خواست خدا بوده، می‌توان پی برد ایشان از تقدیرگرایی زمان حمله مغول به بهترین نحو برای مشروعیت بهره‌جسته‌اند. در واقع خوانین این دوره دریافتند زمانی قدرت ایشان به اقتدار (قدرت مشروع) بدل می‌شود که دلایل مشروعی برای فرمانبرداری خویش بیابند. علاوه بر تلاش برای مشروعیت از طریق تمسک به اصول بنیادین دین در پشت تمامی سکه‌های این دوره عباراتی همچون «قآن و «قآن الاعظم» مشاهده می‌گردد که قطعاً در جهت حفظ مقبولیت سیاسی نزد خان بزرگ و اشراف‌زادگان مغول بوده است. ماهیت کاملاً نظامی و وابستگی قدرت مغول به اشراف‌زادگان (رضوی، ۱۳۹۰: ۷۰) این نحوه برخورد را با آموزه‌های یاسا اجتناب‌ناپذیر می‌کرده است (تصویر ۱). می‌توان گفت این مقبولیت از شخصیت کاریزماتیک قآن بزرگ که بخش زیادی از آن

برگرفته از جایگاه چنگیز خان در نزد مغولان بود ناشی می‌شده است. در سلطه کاریزمایی نه از قواعد و سنن، بلکه از شخص که تقدس یا قهرمانی یا برخی ویژگی‌های فوق‌العاده به وی نسبت داده می‌شود، استفاده می‌گردد (ترنر، ۱۳۹۰: ۳۷ - ۳۹). با این توصیفات نوشته‌های اسلامی در سکه‌های نخستین ایلخانی در جهت مشروعیت دینی و نوشته‌های اویغوری در جهت مقبولیت نزد اشراف‌زادگان بر روی سکه‌ها به کار برده شده است. به بیان نشانه‌شناسی رابطه هم‌نشینی رمزگان‌های اسلامی و اویغوری در این دوره در جهت کسب مشروعیت سطح اول قدرت ایلخانان مغول در سرزمین ایران در اوایل این دوره اتفاق افتاده است.

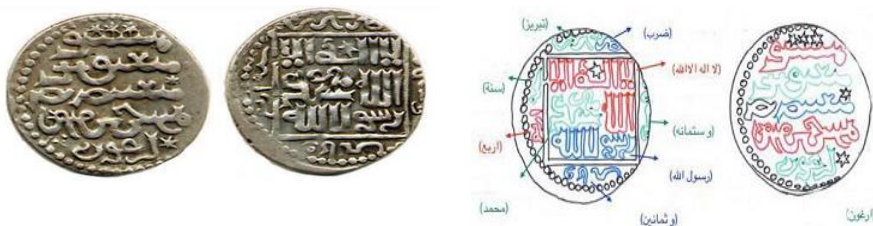

تصویر ۱: روی (سمت چپ) و پشت (سمت راست) سکه هلاکو خان و طرح شماتیک آن
(<http://ilkkans.altaycoins.com>)

دوره دوم: سکه‌های اواخر دوره آباخان تا شروع سلطنت غازان خان (سطح دوم مشروعیت)

در این دوره مذاهب مختلفی در قلمرو ایلخانان به صورت رقابتی رایج بودند. پیروان ادیان مسیحی، یهودی، بودایی، اسلام و سایر فرق در این دوره هرکدام در مقطعی فرصت ظهور و گسترش یافتند و در حال کشمکش و تضاد دائمی با یکدیگر بودند (بیانی، ۱۳۸۱: ۳۷۳ - ۴۳۶). در تعدادی از سکه‌های آباخان (۶۸۰ - ۶۶۳ ه.ق) عباراتی چون «بسم‌الاب و الابن»، «روح‌القدس» و علامت صلیب در کنار عبارات اسلامی دیده می‌شود. در پشت سکه‌ها نیز علاوه بر عناوین «قآن» اسم خان ایلخانی به خط اویغوری (Ariha) نوشته شده و در سکه‌های ارغون (۶۹۰ - ۶۸۳ ه.ق) نیز بارها تکرار شده است. این دوره در واقع سطح دوم از فرایند کسب مشروعیت قدرت را شامل می‌شود. از خصایص این سطح توجیه‌پذیری

قواعد برحسب اعتقادات مشترک است که با اختلاف میان قواعد و باورهای حمایت‌کننده و فقدان اعتقادات مشترک پس از سطح اول مشروعیت همراه است (بیت‌هام، ۱۳۹۰: ۳۷). در این مرحله اگر حکومت نتواند قواعد مربوط به قدرت را بر اساس اعتقادات مشترک توجیه کند، مشروعیت خود را از دست خواهد داد (بیت‌هام، ۱۳۹۰: ۳۳). از نمودهای فقدان مشترکات اعتقادی، ضرب سکه‌ها با مضامین مسیحی، استفاده از نمادهای یهودی مانند نقش ستاره داوود، ظهور یک سکه با نوشتار «لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله» در زمان ارغون و تصاویر ستاره‌های شش‌پر به تائی از دوره‌های قبل و همچنین ادامه درج اسم قآن در سکه‌هاست (تصویر ۲). تصاویر و مضامین ایرانی خورشید در حال طلوع در پشت سکه‌های گیخاتو به‌عنوان اولین مضامین ایرانی در سکه‌های این دوره هستند که بدین ترتیب زمینه برای آغاز دوره سوم فراهم شده است. مخالفت مردم با انتشار اسکناس به‌جای ضرب سکه در اواخر این دوره و تعصب بازاریان (رضوی، ۱۳۸۸: ۷۸ - ۸۱) نشان از وجود تحرک در جامعه دارد و بستر را برای آغاز دوره سوم مهیا کرده است.

تصویر ۲: روی (سمت چپ) و پشت (سمت راست) سکه ارغون و طرح شماتیک آن
(<http://ilkkans.altaycoins.com>)

دوره سوم: از شروع سلطنت غازان خان تا پایان عهد ابوسعید (سطح سوم مشروعیت)

این دوره نمایان‌گر سطح سوم مشروعیت قدرت و ابراز رضایت آشکار و صریح فرودستان نسبت به قدرت حاکم است (بیت‌هام، ۱۳۹۰: ۳۴). با کسب مشروعیت کامل غازان (۷۰۳ - ۶۹۴ ه.ق) و اصلاحات وی اوضاع تا حدود زیادی متحول شد. اصلاحاتی که غازان شروع کرده بود در زمان اولجایتو (۷۱۶ - ۷۰۳ ه.ق) و ابوسعید (۷۳۶ - ۷۱۶ ه.ق) نیز ادامه

یافت. غازان در بستر مرگ اعیان و امرا را به تداوم اصلاحات سفارش کرد (وصاف، ۱۳۳۸: ۴۵۷ - ۴۵۸؛ کاشانی، ۱۳۸۴: ۱۲ - ۱۴). در دوره غازان خان و بعد از اسلام آوردن او مضامین قرآنی با هدف صرفاً دینی درج می‌شد. مضامینی بر پایه سنت‌های ایرانی همچون «پادشاه زاده غازان العادل»، «پادشاه اسلام»، «شهنشاه اعظم» و تصویر خورشید در حال طلوع و همچنین نوشته‌ای به خط اویغوری «تاگرین گوجوندور» و نوشته به خط چینی (سلطان) در روی و پشت سکه‌ها مشاهده می‌شود. در واقع غازان با نظریه‌پردازی رشیدالدین فضل‌الله پا را از مشروعیت‌بخشی بر پایه دین فراتر گذاشت و با اهمیت دادن به شایسته‌سالاری و سیاست‌های ایران‌شهری در جهت تقویت بنیه‌های سلطنت خود در بعد جهانی شد. هم‌نشینی عبارات اسلامی و سنن ایرانی در روی سکه‌ها در واقع حاصل هم‌نشینی مسالمت‌آمیز مقوله‌های زیر در جامعه آن دوره است. عبارت «ضرب بازار» اهمیت اقتصادی اردو بازارها را در این دوره نشان می‌دهد. با این‌که غازان احتمالاً قلباً به اسلام گروید و به تشیع علاقه خاصی داشت (فضل‌الله همدانی، ۱۳۶۲: ۹۰۰ - ۹۰۴؛ کریمی و جعفرزاده، ۱۳۹۹: ۱۲۸)، در سکه‌های وی اثری از مضامین در جهت تبلیغ مذهب خاصی دیده نمی‌شود. در سکه‌های اولجایتو عبارات مربوط به اهل تسنن و تشیع از قبیل «ابوبکر الصدیق و عمر الفاروق و عثمان ذوالنورین و علی ابوالسبتین، علیهم السلام اجمعین» و «لا اله الا الله، محمد رسول الله، علی ولی الله» و در سکه‌های ابوسعید نیز عباراتی مانند «الله، لا اله الا الله، محمد رسول الله، و سلم» و «ابوبکر، عمر، عثمان، علی» ملاحظه می‌شود (تصویر ۳). در دوره سوم در کنار مفاهیم اسلامی، مفاهیم اویغوری و سنت‌های ایرانی نیز به‌کرات به چشم می‌خورد. همان‌طور که گفته شد در این دوره خوانین ایلخانی مشروعیت کاملی نه‌تنها در نزد مردم ایران بلکه در جهان اسلام و نزد ممالیک مصر (در اواخر این دوره) بدست آورده بودند (اقبال آشتیانی، ۱۳۸۹: ۳۵۵) و در پی به‌کارگیری دیوان‌سالاری ایرانی (اشپولر، ۱۳۹۷: ۳۱۵) جامعه وارد مرحله «امرسالاری» شده بود. در مرحله سوم حکومت مرکزی به‌جای روش‌های عرفی یا غارت مردمان مغلوب از یکی سیستم بوروکراسی و نظام دیوان‌سالاری در اداره امور حکومت بهره می‌گیرد. (هیکس، ۱۳۵۵: ۱ - ۳۱). در این مرحله ممکن است مظاهر عرف نیز در کنار امر در جامعه ظهور کند (رضوی، ۱۳۹۰: ۷۰).

تصویر ۳: روی (سمت چپ) و پشت (سمت راست) سکه‌های غازان خان و طرح شماتیک آن (<http://ilkkans.altaycoins.com>)

به اعتقاد نگارندگان ظهور دیگر باره مفاهیم مغولی و اویغوری در اواخر این دوره مصداق نمودهای عرف‌گرایی در جامعه امرسالارانه است. در این ارتباط دو کلمه «تاگرین، گوجوندور» به معنی «القوت الله» (ترابی، ۱۳۴۷: ۱۸۵۷) با مضمون اسلامی و صورت اویغوری را می‌توان مورد توجه قرار داد. در این دوره و هم‌زمان با قطع رابطه با مغولان مرکزی و حذف نام قآن از سکه‌ها و همچنین ایجاد نوعی سازگاری بین یاسای مغولی و فقه اسلامی (بویل، ۱۳۹۷: ۱۸۸ - ۱۹۳) به نظر می‌رسد دو عنصر مشروعیت و مقبولیت سرانجام در شخص سلطان گرد هم آمده و هم‌زمان با نزدیکی دین و سیاست در جامعه در روی سکه‌ها نیز شاهد همگرایی عناصر اسلامی، ایرانی و مغولی هستیم.

بر اساس مباحث پایه‌ای دانش نشانه‌شناسی، یک متن (اعم از متن ادبی یا هنری) محصول دو جریان کلی به لحاظ چگونگی ترکیب و ترتیب عناصر سازنده آن می‌باشد که عبارت‌اند از روابط «همنشینی»^۱ و روابط «جانشینی»^۲. روابط همنشینی چگونگی قرار گرفتن عناصر کنار هم و روابط جانشینی چگونگی جایگزینی عناصر به جای هم است. قواعد حاکم بر همنشینی افزایش و حذف و قواعد حاکم بر جانشینی جابه‌جایی و جایگزینی است (چندلر، ۱۳۹۷: ۱۲۷). بر این اساس اگر مفاهیم اسلامی، مغولی، سنت‌های ایرانی و مضامین بودایی - مسیحی را به‌عنوان رمزگان‌های به‌کاررفته در عناصر بصری سکه‌ها در نظر

1. syntagmatic
2. paradigmatic

بگیریم، شاهد هم‌نشینی و جانمایی در عناصر نشانه‌ای هم‌زمان با تغییرات بافتی (سیاسی و فرهنگی) خواهیم بود (جدول ۲).

جدول ۲: برهم‌کنش و روابط بینامتنی رمزگان‌های موجود در عناصر بصری سکه‌های ایلخانان (نگارندگان، ۱۳۹۹)

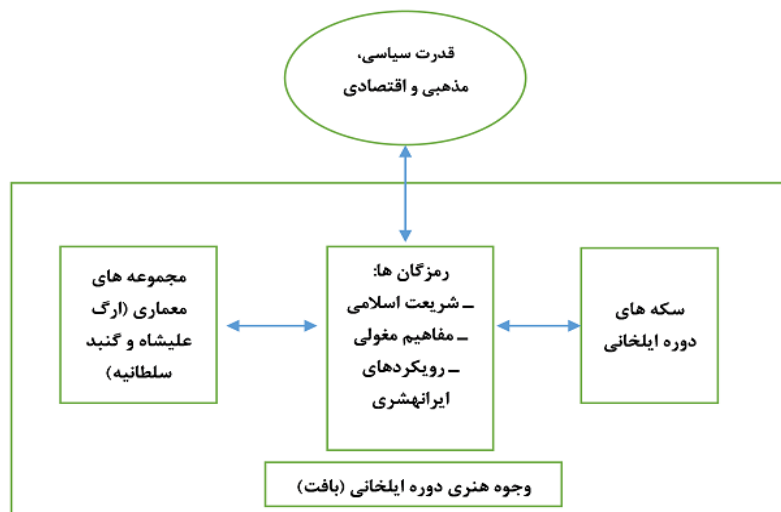
دوره	مناسبت (جانمایی و همنشینی)	رمزگان‌ها	معنای ضمنی
هلاکوخان تا اباقخان	جانمایی رمزگان‌های اسلامی با سنت‌های عباسی و خوارزمشاهی	مفاهیم اسلامی	سطح اول مشروعیت سیاسی: تلاش برای سازگاری با قوانین اسلامی ملت مغلوب
اواسط اباقخان تا غازان خان	جانمایی و هم‌نشینی سنت‌های اسلامی و مغولی و غیراسلامی	مفاهیم اسلامی + مفاهیم مغولی + مفاهیم بودایی - مسیحی	سطح دوم مشروعیت سیاسی: بروز اختلافات میان قواعد و باورهای قدرت و ملت تابع
غازان خان تا ابوسعید	همنشینی سنت‌های اسلامی، ایرانی، مغولی و جانمایی با سنت‌های غیراسلامی	مفاهیم اسلامی + مفاهیم مغولی + مفاهیم ایرانی	سطح سوم مشروعیت: رضایت بین دولت و ملت

رابطه لایه‌های مختلف یک متن (در اینجا سکه) هم از سازمان درونی و بیرونی برخوردارند و هم بر اساس روابط و نظم به خصوصی شکل می‌گیرند و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند (سجودی، ۱۳۹۸: ۱۶۲). در اینجا سکه‌های دوره سوم ایلخانی به این دلیل که همنشینی کامل رمزگان‌های مورد مطالعه را دارا هستند، در یک رابطه افقی با سایر هنرها قرار می‌گیرند و رابطه‌ای بینامتنی در سطح کلان برقرار می‌کنند. یکی از متون هنری که می‌توان در این خصوص مورد نظر قرار داد، معماری دوره ایلخانی است. ارگ علیشاه تبریز و گنبد سلطانیه بهترین نمونه‌های معماری مربوط به دوره سوم مورد مطالعه در پژوهش حاضرند. ارگ علیشاه بین سال‌های ۷۱۶ تا ۷۲۴ ه.ق به وسیله تاج‌الدین علیشاه وزیر اولجایتو و ابوسعید بهادرخان ساخته شد. مجموعه تاج‌الدین علیشاه شامل مسجد جامع بزرگی بوده که طاقش از ایوان مداین بزرگ‌تر بود و طبق گفته مستوفی چون در بنای آن تعجیل کردند،

فروریخت (مستوفی قزوینی، ۱۳۳۶: ۸۷). طبق گفته ابن بطوطه در سمت راست مسجد - مدرسه و در سمت چپ آن زاویه‌ای وجود داشته و صحن آن با سنگ‌های مرمر فرش گردیده و دیوارها با کاشی پوشانده شده بود (ابن بطوطه، ۱۳۵۹: ۲۳۳). شکوه زیاد مجموعه قطعاً به این دلیل بوده که در مرکز شهر و در مجاورت راسته اصلی بازار و مسجد جامع شهر ساخته شده و در معرض دید عموم و در بطن تحرکات اجتماعی و تجاری و صنعتی شهر بوده است (خیری و صدرایی، ۱۳۸۱: ۲۵ - ۲۹). در واقع تاج‌الدین علیشاه با متمرکز کردن و همنشینی عناصر نشانه‌ای، مسجد و خانقاه (قدرت مذهبی)، بناهای حکومتی و کاخ‌ها (قدرت سیاسی) و بازارها (قدرت اقتصادی) در ارگ علیشاه سعی در کمرنگ کردن عملکرد درخشان خواجه رشیدالدین و کسب مشروعیت در نزد سلطان و مردم را داشته است. یا به بیانی دیگر همه ارکان اصلی قدرت - سیاسی، مذهبی، اقتصادی - در یک نظام ساختاری در مجموعه معماری ارگ علیشاه هم‌نشین شده‌اند و کلیت ساختار قدرت را بازمی‌تابانند. سطح سوم از مشروعیت قدرت مورد بحث که همان اقتدار هست با همنشینی سنت‌های اسلامی، ایرانی و مغولی و هم‌راستا با معماری در سکه‌های این دوره نیز اتفاق افتاده و رابطه بینامتنی بین سکه‌ها و مجموعه‌های معماری در سطح کلان برقرار گردیده است. (تصویر ۴). سلطانیه تمامی عناصر نشانه‌ای و رمزگان‌های ارکان اصلی حکومت اعم از قدرت سیاسی، مذهبی و اقتصادی را دارا می‌باشد. ایجاد مدارس با اهداف تبلیغ مذهب شیعه و حضور علامه حلی و تدریس در مدارس سلطانیه (کاشانی، ۱۳۸۴: ۱۰۰ - ۱۰۸)، علاوه بر ترویج این مذهب، تبلیغ حاکمیت توسط دولت‌مردان نیز محسوب می‌شود که با تأسیس چلبی‌اوغلو این پیوند به اوج خود می‌رسد. با تغییر مسیر شاهراه‌های تجاری (رضوی، ۱۳۹۰: ۱۷۸)، اولجایتو سه رکن اصلی حکومت یا رمزگان‌های حکومتی (قدرت سیاسی، مذهبی و اقتصادی) را در شهر جدید خود متمرکز می‌کند و موقعیت و میزان نشانگی شهر تبریز را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به‌نوعی با تعمیر و تغییر مسیر شاهراه‌ها و به‌موازات حمل‌ونقل کالاها در مسیرهای تجاری، رمزگان‌های مزبور نیز در حال سیر و جریان بودند که در بلندمدت باعث نشانگی متن شده و معانی مختلف را روی هم انباشت کرده است. در این زمان روابط بینامتنی عمیقی بین ارگ علیشاه و سلطانیه با سکه‌های این دوره برقرار است. در نمودار زیر نحوه ارتباط رمزگان‌های مختلف و در نتیجه تبادل معنا بین وجوه هنری سکه و مجموعه‌های معماری ملاحظه می‌گردد (نمودار ۲).

تصویر ۴: روی (سمت چپ) و پشت (سمت راست) سکه ابوسعید ایلخانی به همراه طرح شماتیک آن‌ها (<http://ilkkans.altaycoins.com>)

نمودار ۲: روابط بینامتنی رمزگان‌های سکه‌های ایلخانی در سطح کلان (نگارندگان، ۱۳۹۹)

ذکر این نکته نیز ضروری است که این بدان معنا نیست عاملان و سازندگان آثار معماری و سکه‌ها به همه جوانب، تأثیرات و معناهای نهفته در آثار خود واقف بوده یا بدان دسترسی داشته‌اند. به بیان واضح‌تر بسیاری از مفاهیم و معناهای اجتماعی، اقتصادی و گاه سیاسی موجود در آثار مختلف هنری پس از آفرینش آثار و در فرایند ارتباط مخاطبان با آن آثار شکل گرفته، تأثیر خود را نهاده و در بسیاری از موارد پنهان مانده است. بخشی از معانی

نیز توسط هنرمندان به صورت ناآگاهانه و تحت تاثیر اپیستمه خاص دوره‌های مورد مطالعه به متن (سکه) انتقال یافته است. پس چه بسا نگارندگان پژوهش حاضر با استفاده از افق دید گسترده به لایه‌های مستترتری از مؤلف آثار دست یافته و مفاهیمی را درک کنند که حاصل ارتباط مخاطبان با آن آثار بوده و به نوعی تداعی‌های جمعی آن‌ها انگاشته می‌شود.

نتیجه‌گیری

مطالعه آثار تاریخی به طور اعم و سکه‌های ایلخانی به طور اخص به صورت انفرادی و بدون در نظر گرفتن لایه‌های متنی و دگرگونی‌های بافتاری مؤثر بر آن، یکی از کمبودهای این حوزه است. مضامین سکه‌ها نیز همانند سایر متون هنری از لایه‌های طولی و عرضی متعددی تشکیل شده‌اند که با استفاده از روش‌های تفسیری از جمله نشانه‌شناسی و به‌ویژه رویکرد پساساختارگرایی آن می‌توان به کشف معناهای ضمنی آن نایل شد. این رویکرد در پژوهش حاضر نشان داد مضامین سکه‌های ایلخانی از لایه‌های معنایی متعددی برخوردار بوده و از سازمان درونی (ویژگی‌های فرمی و عناصر بصری) و بیرونی (روابط بینامتنی و برهمکنش لایه‌های معانی و رمزگان‌های مختلف هم‌زمان با تغییرات بافتاری) تشکیل یافته‌اند. مضامین عناصر بصری سکه‌های ایلخانی بازنمودی از یک نظام رمزگانی است که می‌توان با اتکا به رمزگان‌ها و زیررمزگان‌های مختلف به کاررفته در سه بازه زمانی مختلف، فرایند معناپردازی را در آن‌ها مشخص کرد. طبق یافته‌های پژوهش معانی ضمنی رمزگان‌های سکه‌های ایلخانی، با مراحل و تقسیم‌بندی سه‌گانه دیوید بیتهم از مشروعیت قدرت قابل تطبیق است؛ بر این اساس معانی عناصر بصری سکه‌های دوره هلاکوخان تا اواسط حکومت آباقاخان نشانگر تلاش خوانین برای کسب مشروعیت سطح اول این تقسیم‌بندی بوده و اطلاق دلایلی چون تساهل‌گری و مدارای مذهبی ایلخانان به نوشته‌های صرفاً اسلامی در اوایل این دوره تمام جوانب مسئله را آشکار نخواهد کرد. نوشته‌های اسلامی در سکه‌های نخستین ایلخانی در جهت مشروعیت دینی و نوشته‌های اویغوری در جهت مقبولیت نزد اشراف‌زادگان بر روی سکه‌ها به کار برده شده است. به بیان نشانه‌شناسی رابطه هم‌نشینی رمزگان‌های اسلامی و اویغوری در این دوره در جهت کسب مشروعیت سطح اول قدرت ایلخانان مغول بوده است. دوره دوم از اواخر سلطنت آباقاخان تا

پایان سلطنت گیخاتو را در بر می‌گیرد. این سطح با توجیه‌پذیری قواعد همراه است. در این دوره نمودهای فقدان مشترکات اعتقادی با ضرب سکه‌هایی با مضامین مسیحی، یهودی (ستاره داوود)، ظهور سکه‌ای با نوشتار «لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله» در زمان ارغون و تصاویر ستاره‌های شش‌پر به تأثی از دوره‌های قبل و همچنین ادامه درج اسم «قآن» در سکه‌ها نشان از عدم موفقیت خوانین ایلخانی در پیشبرد اهداف توجیهی خود دارد. دوره سوم سلطنت غازان خان تا انقراض حکومت ایلخانی را شامل می‌شود. در این دوره هم‌نشینی رمزگان‌های اسلامی، اویغوری و ایرانی در مضامین سکه‌ها هم‌زمان با سطح سوم مشروعیت در بطن جامعه ایلخانی اتفاق می‌افتد. در این دوره مظاهر ارکان اصلی قدرت (اعم از سیاسی، مذهبی و اقتصادی) به‌گونه‌ای متناسب در مضامین سکه‌ها هم‌نشین شده و بازتابی از شبکه قدرت‌اند. معانی ضمنی سکه‌ها در دوره سوم نوعی روابط بینامتنی را در سطح کلان با سایر حوزه‌ها از جمله کارکردهای غیرکالبدی مجموعه‌های معماری می‌گشایند و به‌نوعی نظام نشانگی تبدیل می‌گردند.

منابع

کتاب‌ها

- آسابرگر، آرتور (۱۳۸۹)، *روشن‌های تحلیل رسانه‌ها*، ترجمه پرویز اجالالی، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- ابن بطوطه، محمد بن عبدالله بن محمد (۱۳۵۹)، *سفرنامه ابن بطوطه*، ترجمه محمدعلی موحد، ج ۱، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- احمدی، بابک (۱۳۷۷)، *آفرینش و جستارهای هرمنوتیک در زیبایی‌شناسی*، تهران، مرکز.
- اشپولر، برتولد (۱۳۹۷)، *تاریخ مغول در ایران*، ترجمه محمود میرآفتاب، چاپ ۱۱، تهران، علمی فرهنگی.
- اقبال آشتیانی، عباس (۱۳۸۹)، *تاریخ مغول*، چاپ ۲، تهران، نگاه.
- اکو، امبرتو، (۱۳۹۹)، *نشانه‌شناسی*، ترجمه پیروز ایزدی، تهران، ثالث.
- بارتولد، واسیلی (۱۳۷۶)، *تاریخ ترک‌های آسیای میانه*، ترجمه غفار حسینی، تهران، توس.
- بویل، ج. ا. (۱۳۹۷)، *تاریخ ایران کمبریج مغولان*، ترجمه تیمور قادری، ج ۵، تهران، مهتاب.
- بیانی، شیرین (۱۳۸۱)، *دین و دولت در ایران عهد مغول*، ج ۲، ج ۲، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
- بیتهم، دیوید (۱۳۹۰)، *مشروع سازی قدرت*، ترجمه محمد عابدی اردکانی، چاپ ۲، یزد، مرکز انتشارات دانشگاه یزد.
- ترابی طباطبایی، جمال (۱۳۴۷)، *سکه‌های اسلامی (دوره ایلخانی و گورکانی)*، نشریه شماره سه آذربایجان شرقی، تبریز، موسسه گراور و چاپ شعاع.
- ترنر، برایان (۱۳۹۰)، *ماکس وبر و اسلام*، چاپ ۳، تهران، مرکز.
- جنکینز، ریچارد (۱۳۹۴)، *هویت اجتماعی*، ترجمه تورج یار احمدی، تهران، پردیس دانش.
- چندلر، دانیل (۱۳۹۷)، *مبانی نشانه‌شناسی*، ترجمه مهدی پارسا، تهران، سوره مهر.
- خسروی، فریبرز (۱۳۸۷)، «بررسی نقوش سکه‌های دوران ایلخانی موزه ملک تهران با به کارگیری در گرافیک معاصر»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، منتشر نشده.
- خیری، سیروس؛ و صدراپی، علی (۱۳۸۱)، *ارگ علیشاه اثری ماندگار*، تبریز، مهد آزادی.
- رضوی، سید ابوالفضل (۱۳۹۰)، *شهر، سیاست و اقتصاد در عهد ایلخانان*، چاپ ۲، تهران، امیرکبیر.

- ساسانی، فرهاد (۱۳۸۹)، *معناکاوی: به سوی نشانه‌شناسی اجتماعی*، تهران، علم.
- سجودی، فرزانه (۱۳۹۸)، *نشانه‌شناسی کاربردی*، تهران، علم.
- سرفراز، علی‌اکبر؛ و آورزمانی، فریدون (۱۳۸۸)، *سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه*، چاپ ۷، تهران، سمت.
- سوسور، فردینان دو (۱۳۸۲)، *دوره زبان‌شناسی عمومی*، ترجمه کوروش صفوی، تهران، هرمس.
- سیبیاک، تامسن آلبرت (۱۳۹۱)، *نشانه‌ها: درآمدی بر نشانه‌شناسی*، ترجمه محسن نوبخت، تهران، علمی.
- صفوی، کوروش (۱۳۹۷)، *درآمدی بر معناشناسی*، تهران، سوره مهر.
- ضیمران، محمد (۱۳۸۲)، *درآمدی بر نشانه‌شناسی هنر*، تهران، قصبه.
- عالم، عبدالرحمن (۱۳۹۸)، *بنیادهای علم سیاست*، چاپ ۳۱، تهران، نی.
- عبدی، ناهید (۱۳۹۱)، *درآمدی بر آیکونولوژی نظریه‌ها و کاربردها*، چاپ ۱، تهران، سخن.
- علاءالدینی، بهرام (۱۳۹۵)، *سکه‌های ایران دوره ایلخانان مغول*، چاپ ۲، تهران، برگ‌نگار.
- فخر بناکتی، فخرالدین ابوسلیمان داود بن تاج‌الدین ابوالفضل محمد بن داود (۱۳۴۸)، *تاریخ بناکتی (روضه اولی الالباب فی معرفه التواریخ الانساب)*، به کوشش جعفر شعار، تهران، انجمن آثار ملی.
- فضل‌الله همدانی، خواجه رشیدالدین (۱۳۶۲)، *جامع التواریخ*، به کوشش بهمن کریمی، تهران، اقبال.
- کاشانی، ابوالقاسم (۱۳۸۴)، *تاریخ اولجایتو*، به اهتمام مهین همبلی، تهران، علمی و فرهنگی.
- گراهام، آلن (۱۳۸۵)، *بینامتنیت*، ترجمه پیام یزدانجو، تهران، مرکز.
- لارسن، سوند اریک؛ و یورگن دنیس، یوهانسن (۱۳۸۸)، *نشانه‌شناسی چیست*، ترجمه سید علی میرعمادی، تهران، شرکت ورجاوند.
- مستوفی قزوینی، حمدالله بن ابی بکر (۱۳۳۶)، *نزهة القلوب*، به کوشش محمد دبیر سیاقی، تهران، طهوری.
- وصاف‌الحضره، فضل‌الله بن عبدالله (۱۳۳۸)، *تاریخ وصاف‌الحضره*، به اهتمام محمد مهدی اصفهانی، تهران، کتابخانه ابن‌سینا و کتابخانه جعفری تبریز.
- هیکس، جان (۱۳۵۵)، *نظریه‌ای در تاریخ اقتصاد*، ترجمه فرهنگ مهر، چاپ ۲، شیراز، دانشگاه پهلوی.

مقاله‌ها

- ترابی طباطبایی، جمال، «رسم‌الخط اویغوری و سیری در سکه‌شناسی»، نشریه موزه آذربایجان، ش ۶، ۱۳۵۱.
- رضوی، سید ابوالفضل، «نظام پولی در عصر ایلخانان (۷۳۶ - ۶۵۴ ه.ق و ۱۲۳۸ - ۱۲۵۶ میلادی)»، پژوهش‌های تاریخی، ش ۴ (۴۵)، ۱۳۸۸.
- سرافرازی، عباس، «گرایش‌های سیاسی، مذهبی ایلخانان بر اساس مسکوکات ایلخانی»، پژوهش‌های تاریخی، ش ۵ (۴۶)، ۱۳۸۹.
- شرفی، محبوبه، «نظام ضرب سکه و مبادلات پولی در عصر ایلخانی»، پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، ش ۱۹ (۱۰)، ۱۳۹۵.
- شمسی، شیما؛ شاطری، میترا و عباسعلی احمدی، «تحلیل فرایند مشروعیت‌سازی بر سکه‌های ایلخانی (۶۵۷ - ۷۳۶ ه.ق)»، جستارهای تاریخی، ش ۲ (۹)، ۱۳۹۷.
- کریمی، علیرضا و جعفرزاده، کبری، «بررسی پدیده روبه‌رشد انتظار و منجی‌گرایی (مهدویت) در عصر ایلخانان»، تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام، ش ۲۵ (۱۱)، ۱۳۹۹.

منابع لاتین

- *Eco, Umberto. (1979), 'Function and Sign: The Semiotics of Architecture in Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory', Ed. By Neil Leach, Routledge, London.*
- *Thibault, Paul J (1997), re - reading Saussure: the dynamics of signs in social life. London, routledge.*
- *Tuncay, A. & Sennur, A. (1992), Ak akce: Mongol and Ilkhanid coins. Published Beyoğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları*
- <http://ilkkans.altaycoins.com/>
- <http://malekmuseum.org/>
- <http://www.coinarchives.com>